

„ÉNEKES SZOCIOGRÁFIA“.

Irta : Erdős Jenő.

I.

MELYIK tisztult ízlésű és igényesebb olvasó ne ismerné a Nyírséget, Bereget, Szatmárt, ahol a homokbuckák dombsorával lezárt horizont alatt, zsembékos nádlók, sziksós tavak és mocsarak közt elszigetelt világ erjed, fortyog önmaga «keserű levében», de sohasem forr ki; kezdeményez ritkán, de mindig visszahull önmagába.

Ez az artisztikus, de életgyökereket roncsoló környezet nevelte Besenyeit, dobta ki Bécsbe és húzta vissza rövid tündöklés után, hogy ne maradjon egyebe, mint az embertelenül meddő mult- és ifjúság-sóvárgás, halálíg kiirt-hatatlanul szivéből. A szatmári sors jelképe ő : ahogy egy nyiri bucka tetején, zsúptetejű kúriájában, lomha pipafüstben, dohogó gondolatok közt lassan irdogál : a császárné mellől kivénhedt magyar testőr. A gyülő kézirat-árkusok a levendulás kommod-fiókban hányódnak — régi dicsőséget, Bécszet és «Trézsiát» idéző kucsmaforgók, övek és kaméák között : talán sohasem váltja meg őket a bécsi nyomdász ólomszagú keze. Kint szekérsor zörög, hogy megremeg benne a lantornás ablak és furcsa, puffogó hangot ad. Ordas, horgas inó parasztok, kurta fehér gubákban pattogatnak az ostorral a szekereken, az őriásszájú csíkos és halas hordók szélére kuporodva.

És jelképes, ahogy a szatmárcsekei kúria félszemű magányosa, a «szatmári adózó népre» néz az ablakból, akikért oly humánus beszédeket mondott az országgyűlés díszmagyarjai előtt ; a görnyedt jobbágyokra, akiknek sötét farkas-képeről sunyi reflexek villanak vissza félszeme szelíd recehártyáján. Magában emésztődik s halálában szomszédai megdobálják a koporsóját : itt e különös féltekén, mely Krudy művészetében, de tán a valóságban is, szinte értelem nélkül szakadt le a nagy Magyar Globusról.

II.

„A NÓTÁSKÖNYV“.

A Besenyei ablaka előtt elhaladó szekerek szatmári, lápkörnyéki *kurtanemesek* voltak és a debreceni piacra halat és csikot vittek eladni. S *kurtanemes* az a család is — egyidős tán magával, ötödfélszáz esztendő szülőfalummal, Porcsalmával, — amely egy körülbelül százötven éve vezetett «nótáskönyvet» hagyományozott apáról-fiára, s akikben közülök felébredt az írásbafoglalás igénye, — családtagok, az eladó lányok udvarlói, a házhözjáró kántorok s régi követválasztások izgalmát visszaáhitó vénhedt családfők egyaránt beleírták nótakincüket. Ez a nótakincs a maga bonyolult rétegeztségével keletkezésében nagyjában párhuzamos az ősi szállás helytörténetével. S bonyolult egymásra utalásuk felfejtésével előttünk áll a falu gazdag, változatos és színes rajza is.

A «nótáskönyv» alapanyaga egy ajándék-füzetecske, mely egy Majtis nevű, Erdőhát-i, szatmári kismemes falu XIX. század eleji és végi nóta-

kincsből ad izelitőt : majtisi legény ajándéka a család egyik híres lánytagjának, híres falu szépjének. Ha tudjuk, mit jelent, amikor egy más falusi kisnemes gavallér udvarol egy kisnemes eladónak s milyen kötelező formásokok környékezik viszonyukat, mint például a tudálékos s zavart-palástoló fel-firkálása neveiknek minden kézalá kerülő papiroskára : megértjük, milyen lényeges udvariassági, szerelmi és egyúttal szellemi aktus az udvarlónak a család nótáskönyvébe írnia, bejegyeznie a majtisi «új nótát», azzal a merev és az írás iránt tanusított tisztelettel, amely a kultúra szelétől megérintett, felparasztoz, félpolgári, sznob-fontoskodással vezetett vonásokból még ma is árad. (Pedig a tinta, melyet a kedves, illatos bodza bordószínű bogójából készítettek, egészen megfakult.) Ugyanaz a tisztelet, mellyel a rusztikusnemes földesúr — egy fokkal fentebb a társadalmi és kulturális ranglétrán — vezeti lúdtollát. A peleskei nótárius nehéz kezének és nem könnyebb szellemének mozdulata ez, hogy már az irodalmi példa idézésénél is Szatmár megye litterátor-hagyományainál maradjunk. A Magyar Vidék földműves törzsi tudatú kisnemesének attitűdje, aki félve-viszologva, de tisztelettel s egy jellegzetesen magyar borzongással közeledik minden felé, ami kulturális, ami polgári : «úri módi» szerint udvarolni, társalogni s új nótát írni az imádott könyvecskéjébe. Ne mondjuk : *emlék* könyvébe, bár a leszivárgás egészen nyilvánvaló, csak itt az alkalomra készült obligát emlékkersek és alkalomszerűsített költemények helyett a nemzedékek nótakincse van feljegyezve nagy össze-visszaságban. Egyszer a lányok írnak bele a maguk kedve töltésére «dalokat», igazi népdalokat, eredeti szerzőktől valókat vegyesen, a divatos operetteknek és népszínműveknek Blaha Lujza repertoárjából vasút nélkül is lekerülő slágereivel. Sőt versolvasmányaikat is feljegyzik ide : az anyag jó negyven százaléka századközépi pesti divatlapokból való Petőfi-, Tompa-, Vachott-versek, bizonyosságul annak, hogy a kulturális áramlatok kényszerítően mindenhova kiterjednek. Az anyag egy igen érdekes részét teszik a politikai és közigazgatási érdeklődésű családfők bejegyzései : bíróválasztás, követválasztás, megyei tisztújítás kortesrigmusai, de elkerülhetett a füzetke a rektorhoz is, amint a gyakorlottabb írású rigmusokból, köszöntőkből, búcsúztatókból gyanítható.

Szóval : itt látom in *statu nascendi* a népdalt, ahol egyikről-másikról még megtetszik, hogy nem eredeti s világosan látom, hol s milyen változtatással jár az ismert szerzőjű darabon az «adaptáció»; változat és valódivá válás összefüggés-törvényeit. Ez az átabotában lejegyzett dalkincs a maga forrongó kialakulatlanóságában történelmi «ecetágya» a népdal-költészetnek, spóratelep ez az inkább paraszti, mint úri osztály-konglomerátum, mely felfelé és lefelé oly remekül szűri a kultúrhatásokat.

III.

„A GRÓFI LEVÉLTÁROS NYOMAIN”.

Persze, a falu kialakulásának első történelmi jegyét nem e nótáskönyv, hanem a Károlyi grófok egykori levéltárosának, Walthernek feljegyzéseiben, az 1388-as évszám hordozza, amikor a «Kátha-nemből eredt Chaholi-ágnak sarja, Sebestyén» Sós helység határában új, ingatag, apróka falvat telepített. Ingatagot, mert helyét többször megváltoztatta s a lóp vizétől körülnyaldosott zombékok és «goroncok» bizonytalan fundusáról kénytelen volt a lakos-

ság továbbállni. Az ecsedi Sárvár hadnagya védelmi szempontból körül duzzasztotta a vára sáncait a Kraszna vizével s ez ősfalumat végromlással fenyegette. De annyiszor költöztek, hogy ennek indítékát a hidrogeográfiai okokon kívül az akkor még burjánzó migrációs hajlamban is kell keresnünk.

Porcsalma másik történelmi jegye még mindig egy magános tégladarab a református templom egyetlen Mátyás korából fentmaradt része, s csak azt tudjuk vázlatosan, hogy a falunak nemes és szabad magyarokból álló őslakosságából a nagyobbik rész, a szabad parasztok éppen ezekben az időkben, 1300 és 1400 között váltak lassankint a falut birtokló földesurak gyors váltódlásai közben jobbágyokká, hogy majd később kiváltságot osztogató Habsburg királyok alatt ismét felkerüljenek a jogi nemzettestbe. Etnikus keveredéseik és alakulásuk épp olyan nehezen követhető, mint életrendjük szövdése a mindennapok fürge s bizonyára mozgalmas szövdésükén.

IV.

„FALU SZÉPJÉNEK KEZE...”

De az ember hamar beleún a poros akták forgatásába : üssük fel hát a nótáskönyvet, üzzük el az «exact» magatartás unalmát s ellágyulva, keresünk inkább a ropogó lapokon a porcsalmi falu szépjének fiatal és gömbölyű könyöke nyomát, amint íráshoz készülődve, kerek mellei alá szorította a papírt és róni kezdte az elsőt :

*Ónos ablak, rézkarika,
kedves rózsám nézz ki rajta,
nézz utánam keservesen,
vagy látsz többet, vagy sohasem.*

*Málé, málé, édes málé,
nincs szebb élet, mint a jányé,
ha alszik is, azt álmodja,
csókolja kedves babája;
de a legény, mint a kutya,
kustorog egész éccaka.*

Az «ónos ablak» asszociációján elindulva a fanyar és karcsú hajadonhoz jutunk. A falu XVII. századi életrendje ez. A civilizáció éppen csak derengő ablakán tekint be önkeretbe foglalt lantornás ablakán át, ha kinéz az utcára, hiszen az ónosablak itt, az ecsedi lóp közepén valóban civilizációs eredmény volt. De ugyanakkor egy civilizáció-ellenes történelmi vihar szele csapja vissza torkára a könnyeket. Esze Tamás kurrogó dühvel támadó, sunyi szegénylegényei közé vonulnak ebben az időben ablaka előtt, a széles Nagy-utcán nap mint nap a porcsalmi kurucok is egy szétfolyóan szomorú eltörlétség objektívatlan bánatával :

*Én is egyszer kedvemre éltem,
szerencsémét boldognak véltem.
De látod-é, nem szánod-é, miként megestem,
szerencséméből, vig kedvemből számkivettetem.*

*Ki-ki maga dolgát követi,
kinek nem fáj, könnyen tűrheti,
bár sirjon is, óhajtson is, míg nem felejt,
kinek nem fáj, annak nem fáj, könnyen tűrheti.*

*Véletlenül szerencsém fordult,
arcáimról könnyem lecsordult.
Mint pelikám a pusztában, hej, maga szorult,
a régi jó, mint olvadt hó, tőlem úgy elmúlt.*

V.

„AZ ECEDEI LÁP ÉLÉSKAMRÁJA”.

*A porcsalmi hatvan öles utca,
már én többet nem sétálok rajta,
nem sétálok, mert nekem nem szabad,
kedves rózsám, maradhatsz magadnak*

a következő bejegyzés és arra az óriás útra emlékeztet, amelyiken a XVIII. század végén és a XIX-ik elején a láp felé tereltek a nagyszámú csürhét, kondát, gulyát és juhnyáját. Ez a marhajárás a falu vége felé már egész tölcsérszerűen szélesedett ki, mert minden portáról kihajtotta kiki a maga jószágát s az utolsó háznál már beláthatatlan áradattá nőttek, úgy hogy csak a felettük úszó pásztorokat lehetett látni, amint lovaikról kígyóvastagságú karikásokkal irányították a vadul zajló tengert, melyből a pulik terelő szopránja úgy jutott felszínre, mint egy buborék, fent el is pattant.

Ebben az időben a láp volt a falu éléskamrája: itt fogták a temérdek csikót és halat s itt legeltek — elveszve a nád és sás rengetegében — a nyájak. A mocsári harmatkása szolgáltatta a leginyencebb frugális ételt s a parázs súlyom, a gyékény gyenge csirája, a millió madártojás. A sásból, gyékényből, fűz vesszőből használati eszközök száza készült s a határ szárazabb részén termeltek dohányt, káposztát, köleskását és némi gabonát, amennyi kenyérnek valóul éppen hogy elegendő volt. De éltető elemük mégis a nád, amely mitikus erdőként burjánzott a lápon: náddal fedték a házat, nád volt a kerítés, a kút-káva, a szövőszék bordája, csévelőcsője náddal tüzeltek, de stukaturnak éppen olyan jó volt, mint aszalónak, melyen a szapora szilva és a som száradt ízesre, mint paticsfálnak. S a munka, mellyel a nádnak birtokába jutottak, ne gondoljuk, hogy idilli volt a legkevésbé is! A téli nádszűret éppen olyan elszánt, folyamatos munkalendületet kívánt, mint a nyári aratás az Alföldön és a feles nádat elfuvarozták a legtávolabbi Szabolcsba és Hajdúba eladni, kévénkint négy-öt tojás értékéért. Kiváltságos és jobbágy őrizte a lápban a marhát, mely például a messze Hamburgban a legkeresettebb hús-állat volt. Amint a tanácsjegyzőkönyv tanuskodik, ez a ridegjóság nem igen volt germanofil, mintha talán pásztoraik s a korhangulat hatása alá kerülhetek volna ők is, mert egyikük az Úr 1708-ik esztendejének valamelyik derűs vasárnap délelőttjén gondolkozás nélkül halálra öklelt a hamburgi templomtéren egy sörissza burkust, mert az barátságból s templomutáni hangulata nyárspolgári kedélyességében rá talált ütni sétatálcájával. Egyet villant a hatalmas szarv-koszorú s ő szegény, az ebédelőtti sör jóízével inyén-örökre félbehagyta az órásmesterséget.

„PROTESTÁNS DEMOKRÁCIA”.

Ebben az időben keletkezett a porcsalmi történet új jellemző jege : a Mátyás korabeli templomhoz hozzátoldott nyolcszögletű hatalmas kálvinista erődtornytorony, jelképe egy viruló szellemi demokráciának, amelynek kristályosodási pontja Debrecen volt. Az első négy szuperintendenst ez a megye adta (s köztük egyet Porcsalma) a kálvinista Rómának és mindannyiukban parasztsarjadék vállára terült a komor főpapi palást. S ez a palástfüggöny, ha fellebbentjük, mögötte a protestantizmus nagy művelődéstörténeti szerepére, jelentőségére nyerünk kilátást s megtanuljuk becsülni benne azt a felhajtó erőt, mely ezidőben Porcsalmán, de a megyében, a Tiszántúlon és az egész országban annyi parasztivadékok juttatott a tudósi, rektori, tanári, prédikátori pálya magasabb társadalmi színvonalára : már 1640-től megvan róluk az eklézsia írásában a tanuság. A porcsalmi lápi szabadmagyar kidolgozott karja ugyanazzal a nehézkes mozdulattal vezeti értelmes gyermekét az eklézsia gimnázialis rendszerrel oktató iskolájába, mellyel nádat vág, kerítést korcol, szénát gyűjt. Ugyanazok a fürgén mozgó ujjak mutatják pap-gyermekeiknek a nyugati egyetemeket, amelyek az ügyes gyékényszatyort fonják és küldik London és Páris piacaira. A Porcsalmával határos ecsedi sárvárba széles Európából visszatért prédikátorok bibliát exegetálnak, görögöt, hébert gajdolnak s megférnek a jezsuitával, aki a protestáns fejedelem vendége itt s az ő megbízásából a Vulgátát fordítja a suttogó nádasok alatt. És bár a debreceni kollégium alapja egy protestáns szellemi demokrácia vitalitása volt : de emberanyagát jórészt az ecsedi lóp vidéke, Porcsalma, Tyukod, Ecsed, Kocsord és a megye adta. Ez az emberanyag, mint az illatos, méhhordta viasz a lápi kasokban, hasonlíthatatlanul rugalmas, alakítható és formálható volt a nagytiszteletű professorok arravaló kezein — a masszív bolthajtásos tantermekben — a tudományok dongó, szorgos méhkasaiban. Ez a pedagógiai massa — őseik kényszerű és évszázados intellektuális pihenése után — az elszellemiesülésre, a legmohóbb kulturális tájékozódásra született. S az a teméntelen pap, tanító, tudós, professor és prédikátor, aki a paraszti életformából egyszerre, minden átvezető generáció közbeiktatása nélkül a középosztályban találta magát : nem lett neuraszténiás és félelmes és korántsem szenvedett annyit az életformaváltódás miatt, mint mai, kései, korcs és ritka utóda, — ha adatik ma egyáltalán alkalom, hogy a parasztságból felkerüljön ilyenmódon az értelmesebb elit-réteg.

Ezt a derús időt idézi nótáskönyvünk románca is, az aranykalamárisos deákról

*A minap, hogy Debrecenben jártam,
a szekeren rákveőre vártam:
egy szép diák állott meg mellettem,
szemem-szívem rajtafelejttem.*

Specifikusan debreceni kollégiumi diák-barokk strófa fejezi be a rövidlélegzetű románcot, bizonyos művészi lezserséggel :

*De szeretnék aranyporzó lenni,
velem tudná levelét hinteni,*

*s ha szerelmes levelét olvasná,
az aranyport beleszókolgatná.*

De egy különös szerelmi sznobizmusról is vall ez a kis románc. A porcsalmi lányok otthon, papjaik tanítóik szellemi arisztokratizmusához vonzódni valóban rászokhattak, hiszen azok a külföldi egyetemekről jöttek vissza a nádfedeles parókiába; hogyne szeretett volna hát bele a halárus lányka diákvásárlójába, akiben a tiszteletes urat láthatta megifjodva.

VII.

„SZÁRAZRÁVETETT HAL”.

Azonban a viszonylag napfényesebb köztársaságnak — amelyet amúgyis gyakran zavar meg a történelem felhőjárása — csakhamar vége s a nótáskönyv:

*Fogd meg pajtás a vasvesszőt,
verd meg vele a temetőt,
Mért nem kedvez semmi szépnek,
semmi n é p n e k —*

kezdetű darabja már a szabadságharc befejeztével és utána az ecsedi láp lecsapolásával megváltozott világot idézi. A falu egy tátogató halhoz hasonlít, melyet parton hagyott a kiszáradó víz. De az ember is idegenül érzi magát a rákényszerülő új életformában — a föld tervszerű és rentabilitásra is számító művelésében. Eddig is művelték a földet, de a lápigazdálkodás kiegészítéseképpen csupán, de az igazi, fegyelmezett, stabil földművelésbe — melyet csak a *szárazgazdálkodás* jelent igazán — nehéz beleszokniok. Amit eddig csináltak: gyűjtögető életmód tulajdonkép, mely ember és természet között egyáltalán nem fegyelmezett viszonyt. Míg a lápból éltek, emberi östermészetük spontán szabadságvágyának kevés korlátja volt; most, amikor sokkal keményebb munka között rá kell kényszerülniök a piacratermeslésre, kalkulálni és alkalmazkodni: többé nincs mód, hogy a statikus társadalmi formákat nem kívánó ősemberi gondtalanság lelkük mélyéről feltörhessen. «Ősi soron» voltak ők szabadmagyarok s a vármegye se nagyon parancsolt s rendelkezett felettük! Igaz, hogy a láp ingoványai közé semmiféle perzekutor, csendbiztos vagy adószedő nem jutott be az ő jó akaratuk ellenére, hacsak nem számolt azzal a kellemetlen halálnemmel, hogy elnyelje a hinár és bürü.

De a kimondottan lápi szabadnépek utódai — halászok és pákászok, orvvadászok és pásztorok, csikászok és békászok, solymárok és darvászok, piócaszedők és lápi méhészek, rákfogók és lesipuskás betyárfélék unokái — a megváltozott körülmények és milió ellenére sem tudnak a tudat sötétjébe, a testek összejtébe lehorganyozott életforma szorításából! A sejtjeik is emlékeznek és ragaszkodnak: a lápi életstílus még csontjaik konstitúciójában is megmarad. Ma is olyan satnya, szikár, alacsonyabb, vézna és horgas-inas, mint a lápi környezet miatt és ahhoz alkalmazkodva őseiké volt; sunyik, feketék és ordas nézésűek, mint a nádi toportyán, melyre annyit vadásztak egyesben, lesből, csapdával, vagy közösen a falulakókkal a téli farkaskergetés idején. Most mit csinálhatnak mást, mint elvándorolnak mérföldekre a Szamos holtágaiba, ahol még van gyékény: megtelepednek, a gyékényest

kibérelik a gazdájától, «kitermelik» s kévénkint cipelik haza, kiki a hátán. Kibérelik a füzeseket is, mert ha a mogyorógyékényből kitűnő szakajtó, kenyereskosár és méhkas készíthető — a fűz vesszőből *szekércas*. A szekércasnak van készítményeik közt a legnagyobb keletje, sőt «kereslete» s így fokonkint mégis megtanulnak piacra dolgozni. A régebben is falulakó kisnemes törzsöklakossággal csak így tudják az iramot bírni, mert az aratás kemény munkájából a «benszülöttek» mellől kidőlnek.

A nótáskönyv következő bejegyzése, ősi pásztornóta, a bánatukat mondja :

*Kiszáradt a rétből mind a víz, mind a sár,
az a szegény jószág is csak a pástorra vár.
Istenem, Teremtőm, adj egy csendes esőt,
a szegény jószágnak jó legelő mezőt,
a szegény pástornak hü, igaz szeretőt . . .*

VIII.

„ELMENT A RÓZSÁM ÁMÉRIKÁBA”.

Az ősi pásztornóta után az újabbkeletű, agrár-proletár ízű népdal a kivándorlás keserű kényszeréről szól :

*Elment a rózsám Ámérikába,
nem mehetek el utána . . .
Anyám mondja: házasodjam meg,
de én mondom: anyám, nem lehet:
(mert) elment a rózsám Ámérikába,
nem mehetek el utána . . .*

A lép lecsapolásával felszabadult területet jószimatú pénzesek hasították ki és habár a művelés alá fogott földek jól fizettek volna, ha jutott volna elég belőle a lassanként elproletárosodó kurtanemeseknek, a zselléreknek, volt jobbágyoknak, taksásnak, mesterembernek és a kialakult nagybirtok cselédeinek : nem sokat használt volna, mert a tengerentúli agrárkapitalista gabonatermelési dömping leszorította termelvényeik árát. Napszamosok és egykori kiváltságosak, az «első családok» és «bekerültek» tekintete egyformán a tengerentúlra szegződött. Jobb esetben Budapestre s a lép közepéről egyszerre csak az amerikai szénbányákban, monstrum-gyárakban, vagy a budapesti sárga villamoskocsik vezetői fülkéjében, az utca-sarkok rendőri posztján és a fogházak cellái előtt találta magát a porcsalmi kisnemes, akinek az apja bölömbikasírás és farkasok kardala közt élt a lépben s horizontja nád, víz, hinár és nád volt. Mert ő már a kivándorlás előtt a szélesebb Magyar Gyepút is próbálgatta. Terményt fuvarozott nyárvégétől késő ősziig zsidónak és nagybirtokosnak a megye 32 kilométerre fekvő székelyére, Szatmárnémetibe, hozott visszafelé jövet fát, meszet, sőt és ecetet a falusi apró szatócsnak. Így értékesítette betakarítás után a maga kis terményfölöslegét is, meg hordott követ a lassan meginduló útépítésekhez. Összetartó csapatokban jártak, hosszú, tekervényes sorban egymás után, nagy hahózások közt, hiszen a rossz úton ráfért a biztatás a szegény lovakra. Sötét éjszakákban világító petróleumfáklyákat szúrtak a szekéroidalba : kísérteties processzió volt !

Ebben az időben, a múlt század nyolcvanas éveiben fanyalodott rá a családjával egyidős nagyapám is a fuvarozásra. De egy húszéves «szeke-rezés» után az új század ajtónyitásával pontosan egyidejűleg, 1900 január elsején csapta be maga után a kuriális porta kapuját s nekivágott «Amérikának». A szabadkéményű tűzhely alatt, az évszázados füstszagban, a megégett jó bükkfák és a benne füstölődött szalonnahátak és sódarok falakba ivódott illata közt, egy különös, fülledt, törzsi tudat ösztönökbe görcsöződő életrendjében hagyta itthon tizenkéttagú családját. S «részibe» kellett «aratniok» és «harmadába kapálni». A szabad tűzhely mellett nemes barokk és empire-stílusú komódok álltak; olyanok, mint amilyenek a század végén a Szaploneczay földesuraknál voltak divatban, s amint a szabad tűzhely a rideg magyarsághoz való tartozást jelképezte, a barokk komód viszont a jogi nemzettesthez való tartozást jelentette.

S a szép komódok és sublótók eltűntek, helyébe festett fenyőbútorok, vásári, kapitalizált tucatáru került, s mire az amerikai bányákból hazakerült a családfő: az exkluzív nemesi tudat gyökereit felszaggatta fiaiból az idő.

IX.

„KÖZJOGI KORRÜPCIÓ”.

A nótáskönyv bejegyzései most egyszerre megritkulnak, hiányzik hozzá a sine cura, az anyagi gondtalanság.

A kortesversek észrevehetően nőnek, a századvég élénk, közjogi jellegű politizálására emlékeztetve:

*Jó bort iszom, fenyőfával tüzelek,
kis pejlovam csárda előtt enyeleg;
hol van a megválasztandó tisztikar,
hadd tudjam meg, az eszemmel mit akar.*

*Az alispán kalapomhoz rózsát tett,
most is ott van, ha onnan el nem veszett.
Rózsá mellett szép a piros tulipán,
piros borral itatott az alispán.*

Ez a kortesnóta azt a társadalmi szituációt jellemzi, amely a nagyobb birtokú és fontosabb közjogi szerepet játszó hivatalnok- és birtokos-nemesek anyagi és szellemi hatalma következtében köztük és a birtoktalan ármálisták közt általánosságban ki szokott alakulni. A lojális szavazó kisnemes felajánlja voksát a hatalmasabb földbirtokosnak: «hadd tudjam meg, az eszemmel mit akar». Ez azonban Porcsalmán nem általánosítható, mert voksolói (Tyukoddal együtt) mindig különvéleményt jelentett be a megyegyűléseken — fokosok és ólmosbotok nyomaték-érvelésével. De a nótáskönyvet birtokló család mindig is lojálisabb volt s még női neveiben is híven másolta a földbirtokosoknál szokásos Eulália, Nina, Polixénia stb. keresztneveket. A családot egyébként egy szélső, persze, uralmi szempontú lokalpatriotizmus is jellemezte, mint a bíróválasztási rigmus tanúsítja:

*K. László egy csengeri fi,
menjen o d a korteskedni.*

*Van a községünknek fia,
a z legyen a főbírája!
Éljen Tarczaly!*

*Gyermeke még kilenc éves,
nem is gazda, csak egy béres,
boruljon a szeme könnybe,
nincs a neve telekkönyvbe.
Éljen Tarczaly!*

X.

„NEMES, JOBBÁGY, ZSELLÉR, TAKSÁS, MESTEREMBER”.

A porcsalmi társadalom szerkezetét jellemzően kevés a béresnóta, ritka az ilyen témájú bejegyzés :

*Harangoznak vasárnapra,
ne várj rózsám a templomba.
De azért ne mondj pogánynak,
nincs vasárnap a szógának.*

A mezőgazdasági cseléd életigénye karakterizálja a következőt is.

*Sásat eszik az ökör,
ha jóllakik, bekötöm,
aztán elmegyek a babámhoz,
tudom, elvár magához.*

A faluban ugyanis kevés volt a béres : Porcsalma tipikus szatmári kisnemes falu s lakossága a társadalom alaptónusát megadóan birtokos vagy ármális kisnemes. Ez azonban nem azt jelenti, mintha az nagyobbbirtokú földesuraktól ne függtek volna, — anyagilag és egyébként —, az «una eademque nobilitas» elve ellenére is. S ez a függőség nemcsak közjogi-közigazgatási, hanem főként gazdasági : megtörténik, sőt gyakori, hogy a Szaploneczayoknak ármális nemes vezetni gazdálkodását. Mégis, sohasem romlanak le annyira, hogy a katonáskodás nemesi előjogáról és nem könnyű kötelessége alól felmentést kértek volna. A földesúrhoz való viszony a pátriárkális-feudális birtokfejlődéssel párhuzamos s minden rurális-nemes jellegű faluban hasonlóan alakult ki a nagybirtokos család protektorátusának vonzókörében az ármálisták és földesurak között. Állandó társasérintkezésben voltak — különösen asszonyaik — és ha valamelyik Galgóczy vagy Szaploneczay családtag meghalt : hatalmas tömegében «kondoleált» a falu s a koporsót a legmegtermettebb kisnemes-legények vállon vitték ki a tölgyes temetőbe, — karjukon a tenyérszi széles égszínkéék selyempántlikákkal. Családom ma is őriz egy ilyen becses relikviát, amelyet anyai nagyanyám nagyapja viselt. G. Sándor temetésén.

Kétségtelen, hogy a porcsalmi törzslakosság jellege inkább rurális, mint marciális, inkább földműves típusú, mint katona — mégis nincs olyan nacionális megmozdulás, amelyikben részt ne vett volna. Az egykori kurta-

nemesség mai utódaiban a régi nemesi-tudatnak az talán az egyetlen nyoma, hogy máig számon tudják tartani, hány családtagjuk vett részt a Rákóczi- s hány a Thököli-harcokban. Deresfejű, harcsabajuszú öregek heves vasárnap-délutáni kártyacsatái rendszeren nagy és általános emlékezetessel végződnek arról, — hogy s mint állt a nemesember portája kisajtájába és «protestálok» szóval hogyan tiltakozott a katonafogdosók ellen, akik nem-nemes pásztorát, csikósát vagy juhászát akarták örökös katonának vinni, «császárlenyerére». Ilyenkor — amíg nem tisztult a levegő — megtörtént, hogy maga őrizte nyáját a lápon s pásztorát bojtárostul portájára zárta. De voltak a faluban jobbágyok is, akik a Szaplóczayaktól és Galgóczyaktól szántóföldet bírtak. A területi egység a jobbágy-telek volt ; jelentett 32 hold földet s a hozzávaló házas belsőséget, de rendszeren csak $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{2}$ telket kaptak. A földért egyrészt fizették az adót az államnak, — másrészt a szokásos «robot»-tal, «úrdolgával» tartoztak szolgálatára lenni a földesuraknak. Ezzel a földtulajdonnal szabadon rendelkeztek, örökölték, — de kölcsönt nem vehettek rá. A határnak ezt a részét, az ú. n. «Úrbérest» 48 után korlátozatlan magántulajdonul kapták s ma is így nevezik.

A *zsellér* viszont olyan szabad, nem-nemes magyar volt, aki csak házas belsőséggel bírt s kenyerét kereshette úgy is mint

mesterember, kisiparos. Mesterember lehetett nemcsak zsellérből ; ha a házacská, ahol lakott se volt az övé, hanem bérben bírta az uraságtól : *taksásnak* nevezték. Porcsalmán persze csak olyan kisipar fejlődött ki, amelyik a földdel volt szoros kapcsolatban, a földműveléssel : kerékgyártó, kovács, bodnár, tetőfedő, ács, csizmadia — mind tiszta magyar, valósággal földszagú kisipar. Ahogy a városi polgár réme a szabószámla — a porcsalmi gazdáé 48 előtt és 1936-ban egyformán — : a kovácsé, — szekérvasalásért, lópatkolásért, patkószeg felveréséért, marha-tokárolásért. Természetes, hogy itt *évre* szerződnek a gazdasághoz szükséges kisiparossal és természetbeni fizetésre : kovács, kerékgyártó, szíjgyártó, sőt még a fodrász is újabban : búzában, rozsban, tengeriben kapja meg munkadíját. Olykor feleségeik is megpótolják egy kis tejjel ; különösen a csizmacsináltatást fizetik az asszonyok és ilyenképpen. Mindez nagy huzavonával és nagy elégedetlenkedéssel megy mindkét részről — amint az már a naturálgazdálkodás természetéből folyik.

Ezt a situációt jellemzi a nótáskönyv is :

*Egyszer mentem el a bálba,
leszakadt a csizmámnak a sarka.
Varrd meg Feri, varrd meg,
ha így csináltad meg . . .
Egyszer mentem el a bálba,
leszakadt a cipőmnek a sarka.*

XI.

„POLGÁRI HÁZASSÁG” ÉS SZERELEM.

A mulatságos «csizma románca» után a nótagyűjtemény a század végén bevezetett polgári házasságra is reagál. A liberális közhangulat ez :

*Azt mondotta Wekerle és Szilágyi,
jegyeseket a jegyző megesketi.*

*A pap csak bibliáját forgassa,
ne szóljon a szerelmesek dolgába.*

Érdekes, hogy a szerelmes versek száma is megfogy. A szívbéli s konvenció-mentes szerelmeskedés s a róla való nagy nótázgatás különben is mindig, régebben is a nem nemes lakosságnál játszott Porcsalmán olyan nagy szerepet: egy magyar proletár-Ámor rekompenzációja a nélkülözésekért. Náluk volt divatos a szerelem pátoszos *jelenetézése* s gyakori a férjfogás túlzott igyekezetéből eredő *megezés*, ami a magasabb rétegeknél csaknem kizárt: itt a férjhezmenésnél sokszor a szülők akarata szerepel, egy-egy titkolt vagy bevallott nemzetség- s birtok-egyesítő indítékkal.

Porcsalma szerelmi lírája egyébként egyrésztében egészséges, metafizikai árnyalás nélküli, mondhatni: fizikális:

*Barna kislány kanavác dunnája,
szőke legény huzódik alája.
De hiába huzódik alája,
külátszik a sarkantyús csizmája.*

*Ne hajts a mende-mondára:
ülj a térdem kalácsára.
Átölellek két kezemmel:
hadd lássa más irigy szemmel.*

*Este későn ne járj hozzám,
mert nagy vigyázat van reám.
Ha eljössz is lassan járjál,
ablakimon kopogtassál,
a sarkantyúd ne peregjen,
hogy az anyám fel ne keljen...*

A testiség rideg-magyar öröme ez; ifjúsága, testi ereje, szépsége és szeretője a kincse a porcsalmi legénynek, leánynak. E világból való életük, ma még drága, holnap értéktelen keretét sajnálják a betyárnótában, melyben bent van a halál előtti riadtság pupilla-tágulása, ijedten kapaszkodó felhorkanás:

*Kár vóna még nekem a fán megszáradni,
sárga bodor hajam szélnek elhordani,
fekete két szemem hollónak kivájni,
vékony gyócsqatyaomat szélnek lobogtatni...*

Lírai izzása igazában csak ennek a balladának van:

<p>1. <i>Bereg Náni kiment az erdőbe,
lefeküdt a zöld erdő szélébe.
Ötöt-hatot kijátottam néki,
kelj fel Náni, mert meglát valaki.</i></p> <p>2. <i>Bereg Nánit hat zsandár kíséri,
a rózsája az ablakon nézi,
ne nézd rózsám gyászos életemet,
mind teérted szenvedem ezeket.</i></p> | <p>3. <i>Bereg Náni bément a kocsnába,
lekönyököl annak asztalára,
parancsolja a csaplárosnének,
tiz itce bort ennek a zsandárnak.</i></p> <p>4. <i>Még a zsandár a bort meg se issza
kilenc pandur az ajtót bényítja:
ne sirj Náni, nálam lényung-pénzed,
holnap délben véled ebédelek.</i></p> |
|--|--|

5. *Bereg Náni hét rőf pántlikája,
nem illik a fekete hajába,
tedd el Náni a láda fiába,
jó lesz majd a kislányod hajába . . .*

A következő örökös katonáskodásból, Habsburg császár-vadász üzenete a P6 mellől, vagy Stájerből az Ecsedi-láp «mellyékére» :

1. <i>Repülj madár, repülj,
hazámon keresztül,
szállj be az én galambomnál,
ej, haj, maga van egyedül.</i>	3. <i>Édesanyám vótál,
mért nem tanítottál,
mikor gyenge vessző voltam,
ej, haj, mért nem hajlítottál.</i>
2. <i>Ha kérdi, hogy vagyok,
Mondjad, beleg vagyok,
házambéli temetőben
ej, haj, nyugodni akarok.</i>	4. <i>Hajlítottál vóna,
hajlottam is vóna,
amerre te akartad vón,
ej, haj, arra hajlottam vón.</i>

XII.

Igazi gazdaság-történeti vonatkozása a szerelmes nóták közül azonban nincs egynek sem, — hacsak meg nem ismétljük azt az egyetlen, már említettet :

*Elment a rózsám Amérikába,
nem mehetek el utána.
Anyám mondja: házasodjam meg,
én meg mondom, anyám nem lehet,
(mert) elment a rózsám Amérikába,
nem mehetek el utána.*

A döngölt földű szobákat idézi elénk ez a kesergés, ahol a nyirkos falakon amerikai esküvői kép lóg a cselédlakásokban és a kúriális, kólábas portákbán is, hiszen a szertelenül szétaprózódó kisbirtok nadrágszijnyi darabkáját a kismemes is olyan könnyen elhagyta, mint a nincstelen a cselédkedést : mindkettő a szerzés és szaporítás vágyából. Megható, hogy a legrégebb ilyen fotográfikon a vőlegény és menyasszony még mindig magyar s összeházasodásuknál már nincs meg az óhazában elválasztó társadalmi határ ; tájhazafiságból rendszerint csak az egyfalusiak, vagy szomszédbevalók kelnek egybe s idegenfajú feleség ritka, mint a fehér holló.

Újabban riktó és ízléstelen konfekció-naptárakkal árasztják el a kívándoroltak hozzátartozóikat ; primitív sznobizmusból származó kedveskedés, olcsó ajándék. A naptár különös jelenetet ábrázol : egy amerikai «flapper»-ből és a magyar «kedves»-ből összetevődő leány eteti rajtuk nyárspolgári kellemel és félművelt kacérsággal a Brodway-n a galambokat. Alján amerikai magyar nyomda jegye. Közöttük láttam megbujva egy mezei csösznél egy rémületes fényképet : felállított koporsóban nyomorék halott, körülötte pár porcsalmi és tyukodi kívándorolt, jenkis, groteszk eleganciával, stuccolt bajusszal — szívszorító szimbolumaként a magyar magáramaradottságnak.

Az amerikai nótát egyébként a kívándorlást újraindító kilencszázhuszas évek elején ismét nagyon divatba hozták. Családomban keresztneve-

met először viselő rokonom, a háborútjárt agglegény, minden nyárvégi szöszdörzsölőn és őszeleji lekvárkavaróban nyikorgatta ezt orosz fogságban szerzett ócska harmonikáján — viháncoló fiatal leányok és suttyó legénykék mulattatására. Gyöngyöző bakfis-kacagások közt árva és félszeg mosoly folyt szét redőiben — a háborúban csonkán maradt és a «kocska» embernek nem akad itt asszony.

Amint egy évtized súlyos és sűrű közegén át felém leng az orosz és magyar bánatot olyan furcsa nosztalgiával egyesítő zene — : a harmonika szétnyíló s összehorpadó redői mögött felmerül előttem vénlegény-druszám apja, a különös figura, a gyorsan serte-pertelő öreg. Fiatalkorában bécsi császárvadász volt — s a Habsburg főhercegek és a bécsi polgárok kedélyes és hamisítatlanul nyárspolgári nevét, a gyakori Eugént megkedvelve — fiát Jenőnek keresztelte. Ezzel az utánzásnak olyan lavináját indította meg, hogy nemcsak az én nemzetségem, hanem az egész falu, sőt a bennszülött zsidók is Jenőnek kereszteltek egyideig minden újszülött fiút.

Hát ilyen ez a gyökeresség!

FÜZÉRTELEN.

*Hol vannak édes napjaim?
a dáridók s szelíd tivornyák,
nyáréjszakák, mikor a szél
megbontott száz, erős vitorlát
s a kertben gyors rakéta gyúlt
makrancosan és engedetlen
s prüszkölve lobbant el a kék,
ködöt sóhajtó fűzesekben.*

*Hol vannak szép játékaim?
Bújócskák és gyöngéd fogócskák,
a Kőrösmenti alkonyok,
míg hintásszárnyú, lomha bóját
terelt az ár nyugat felé
s a nyári ég föléje roskadt.
Ki látta fecske-röpteit
e surrogó, dalos napoknak?*

*Ki látta lassan vénülő,
magányos arcát szép anyámnak;
rigós tavaszkor ébredő
tekintetét az ibolyának?
Tízéves fejjel jártam én
csigás sörényű, nagy hegyekben.
Majd tíz év kőfalak között —
s a várost is csak megszerettem!*

*Tíz év, tíz hosszú gyűlölet,
tíz végtelen keserűség
görgette rajtam át napos
és naptalan tengervizét.
Labdával játszó kertjein,
mezőim lassan elmerültek.
Szerelmem is csak vágya volt
egy késő, esti hegedűnek,*

*melyből bolondos és napos
játékok lassanként kifognak.
Magányom partjait puhán
nyaldosták lomha folyamoknak
bivalyszerű hullámai:
napok, hetek az életemben.
Kicsit megvénültem talán,
amíg a várost megszerettem.*

*Utcák, körúti, zöld terek
s nyáresti csöndes, hosszú séták
új életem virágai —
jól ápolt, kerti margaréták.
De néha látom még gyerek-
koromat tiszta sugarakban
s úgy tetszik, ő hagyott el s én
füzértelen gyerek maradtam!*

Toldalaghy Pál.